

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. — Második kötet. — Harmadik kötet. — Negyedik kötet. — Ötödik kötet. — Hatodik kötet. — Hetedik kötet.

Nyolczadik kötet.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1503—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán *Wertheimer Ede*től. 30 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkas* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Haan Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körméczi régi kamara és grófjai. *Krizsó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Daciens első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári kóptalan levéltárban tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 frt. — VI. Szám. A zámi és ohati apátságok. *Balássy Ferenc* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól*. 60 kr. — X. Szám. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszt vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet.

I. Szám. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Söfia ékszereinek történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A Fuggerek jelentősége Magyarországon történetében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythológiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. Székfoglaló *Közma Ferenc* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajduk

TÖRTÉNETI

EGYEZÉSEK ÉS TÉVEDÉSEK.

*

MÁTYÁS FLÓRIÁN

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi október 12-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest. Az Atheneum r. társulat könyvnyomdája.

TÖRTÉNETI EGYEZÉSEK ÉS TÉVEDÉSEK.

ELŐZMÉNY.

Az emberben szabadon keletkezett gondolatok csak úgy érvényesülhetnek a külvilágban, a mint azok vallási és politikai érdekek szerint módosultak. A tudomány szellemvilágában azonban csak az észszerűség ad létalapot a gondolatbeli alkotásoknak. Az exakt tudományok hibátlan mértein és számításain alapult fizikát nem befolyásolhatja semmi érdek vagy hatalom. A geografia diplomatika és hasonló pozitív tudományok adatai is biztosítják a szeszélyes átalakítás veszélyétől. Csak a história van még mindig kitéve pártoskodók vagy tudatlanok szándékos ferdítéseinek; pedig ez is pozitív tudomány.

Ezen ferdítések, bővítések vagy rövidítések védelméül azt hozzák fel, hogy magok az eredeti adatok sem biztos hitelek, mert nem mindig elfogulatlan tanúktól származnak. Ezek ritkán mérlegelik közlés előtt a néha hiányosan észlelt események értékét, s mesélő hajlamuknál fogva, a történeti személyek iránt érzett rokon- vagy ellenszenvök szerint szokták feljegyezni azokat az utókor számára.

Ilyen, kellemes ugyan, de elfogult elbeszélő volt a mi ifjú korunkban Walter Scott, ki a mesebeszédnek történeti fontosságot akart adni, midőn a *historiai regényirodalmat* alapította. De midőn azután valódi históriát írt, és Napoleon életrajzával lépett a közönség elé, a történeti kritika rögtön felismerte benne a mesélőt, és *regényes históriának* minősítette ezen munkáját.

Nálunk a múlt században kezdődött hazai történetünk szándékos ferdítésektől mentes tárgyalása, Pray és Katona

korszakot alkotó műveikkel. Kár, hogy azóta korunkig kifüggesztetlen adatok oly kevés szaporodását tapasztaljuk. Még sajnosabb, hogy az ötvenes évektől fogva, észszerű bírálat ellenében, nem érveléssel, hanem hatalomszóval kezdettek tudósaink vitás kérdésekben dönteni. Ők véleményes dogmákat állítottak fel a csak valódi tényeken épült történettudományban; és elég hatalmasoknak képzeltek magokat azok föntartását támadások ellenében is kiereszokolni.

Három különösen kedvelt dogmájok volt: 1. Anonymus első Béla jegyzője. 2. Gizella királynéék rossz asszony volt. 3. Péter királyunk nem Vilmos, hanem Otto fia; nem is német, hanem velencei olasz származású.

Bántottak minket ezen állapotok, s elhatároztuk, hogy felretéve minden kiméletet, ellenszegülünk a históriánk épségét fenyegető tekintélyek ezen könyuralmi kísérleteinek. Nem tudva még akkor, hogy a tudományt is, úgy haladásában mint hanyatlásában, tekintély segíti vagy gátolja; s hogy a tekintély embereit ugyanazon erők tartják elfoglalt állásaik magaslatán, melyek őket oda felsegítették: azt hittük együgyűségünkben, hogy az irányadó tudósok rögtön megváltoztatják téves nézeteiket, mihelyt ezek tarthatlanságát kimutattuk.

Csalódtunk azonban, mert ők okadatolt javaslatainkat, mint idétlen kísérleteket egyszerűen visszautasították. Mi nem tárgítottunk; hanem az okszerűség elvére hivatkozva heves vitákat folytattunk vagy húsz esztendeig (1858—1878) ezen irodalmi önkény ellen. Végre tapasztalva igekezetünk sikertelen voltát felhagytunk mégis a meddő viták folytatásával, s beláttuk, elég későn, hogy az időre kell bízunk a köztünk és hatalmasabb ellenfeleink közt fenforgó nézeteltérések kiegyenlítését.

És íme 18 évi hallgatag várakozás után csakugyan tisztultak ifjabb tudósaink történeti nézetei. Ama dogmák elseje és másodika végkép letűntek pártolóikkal együtt a napirendről; a harmadikat pedig, az Urseolo Péterre vonatkozót, ma már csak álszemérem vagy tudatlanság tartogatja még hézagpótléskül.

Haladást tapasztalunk csakugyan ifjabb történetíróink műveiben. Ők az előbbieknél tüzetesebben tanulmányozták a

külföldi adatokat, s ügyesebben állították össze az azokból vonható következtetéseket.

Hogy némely tényálladék biztos megállapítása még most sem sikerült, azt egyrészt világi befolyásoktól nem egészen mentes emberi gyarlóságnak, másrészt az ismert emlékek és a segédtudományok hiányos felhasználásának tulajdonítjuk. Marad ezen akadályok miatt tágas működési tere a történeti kritikának örök időkre.

Üdvözljük tehát hazai történetírásunk haladását, de nem érzük be ennyivel. Ezen történettel egyszerre látjuk lefolyni a világtörténetet is, és kevés az, a mit ebből a tudós szerzők az olvasók kielégítésére felhoztak. Az olvasók a mieinkhez hasonló külföldi események bővebb tárgyalását szeretnék élvezni. Tüzeteseb utánjárással könnyen létesíthető ezen kibővítés; mi nagyban emelné ezen becses művek értékét.

Mi, kiket jövedelmi ügyek valamint kitüntetés vagy mellőzés egyáltalán keveset érdekelnek, nyugodtan foglalkoztunk évtizedek óta hazai és külföldi kütfők bírálatos egybevetésével; s készséggel terjesztünk elő egyetmást ezen anyagbőségéből, köszönet fejében azon szívességért, hogy akadémiánk II. osztálya minket évek előtt kartársul átvenni méltóztatott.

Előadásunk két részből áll: I. Egyezések kimutatása. II. Tévedések helyreigazítása.

I. RÉSZ.

Egyezések kimutatása.

1. A paizson felemelés szertartása vezéreink és királyaink korában.

Midőn Porfirogeneta VII. Konstantin császár könyvét olvastuk, melyet ő a birodalom kormányzásáról írt fia II. Rómán számára, kijegyeztük magunknak azon érdekes adatot, hogy Álmos vezér jelölt volt ugyan a fejedelemségre; de az egybegyűlt magyarok nem őt, hanem fiát Árpádot választák mint méltóbbat, és *korár* szokás szerint paizson fölemelve téve őt fejedelmévé. »Soha sem volt, úgymond, a magyaroknak más fejedelmök ezen Árpád előtt, kinek családjából

választják mai napig (950 körül) Magyarország fejedelmét. « De adm. imp. cap. 38.

Hűségi vagy hódolati esküről nincsen szó ez alkalommal; Konstantin még nem tud semmit a *hét vezérről* kötött *vérszerződésről*, melyet a királyi jegyző V. és VI. fejezeteiben olvasunk.

A császár előadása még abban is különbözik nemzeti hagyományunk ezen későbbi adatától, hogy a jegyző szerint csak a *hét vezér* választ és esküszik hűséget: míg a császári feljegyzés a *hét nemzetség* egy közvitézét sem zárja ki a választási jog gyakorlatából. »Erant gentes eorum septem — Chaganus viros cum ipso (Lebedia) ad Turcos misit qui cum illis sermonem communicassent, visum potius illis fuit Arpadem principem constituere.« (id. h.) Nem vették észre krónikásaink, hogy a hét hadtestnek csak hét kapitánya van, s Árpád ezek egyike: »Ex istis ergo capitaneis Arpad etc.« Tehát Árpádot nem heten, hanem csak *hatan* választhatták.

Azt is érdemes alkalmilag megjegyeznünk, hogy Konstantin előadása nem igazolja azon újabb ezímezési kísérletet, melynél fogva Árpád fejedelmi utódai Istvánig *vajdák*nak neveztetnek, például: »Géza vajda — István vajda.« Szokatlan ezímezés ez, még ha *fő* jelzőt teszünk is eléje: »Taksony fővajda.« (Árpádházi királyok. I. 22.)

Lebediás a császárnál *első vajda* ugyan (*Βολβοδοξ*), de *első a többi vajdák között*, mert Álmos is vajda: »Est alter a me voevodus Salmuzes.« Ezt, vagy fiát Árpádot ajánlja a kozár Klagán, hogy válaszsák meg vitéz társai, már nem *vajdának*, hanem *fejedelmnek* (*ἀρχοντα*). Vajdák tehát az egyes nemzetségek vagy hadtestek vezérei: fejedelmek pedig a paizson fölemelt Árpád, Zolta és utódai.

Feltűnő anakronizmus még a vérszerződésben említett *hűtlenség* esete is. Ez *fundális* kormányrendszerre emlékeztet, mely pedig nem lehet nomád életű nemzet intézménye, hanem konszolidált országos állapotokra mutat.

Ezen kozár szokásnak tartott paizson fölemelés kedvelt szertartás volt négy századon át a frankoknál, király-iktatás alkalmával. Egyik bizánci császár trónralépésekor is használták. Sőt Árpáddal egy időben emelték fel ily módon Arnulf esá-

szárt a németek, később pedig fiát Szventepulkot a lotharingiak, Konstantin apja és öregapja életében. Következnek a példák.

1. 481-ben Köln városában királyukká teszik a frankok a Nagy Klodóvust taps és örömköltések közt, és paizson emelik fel őt: »Colonienses Chlodoveum Magnum plaudentes tam palmis quam vocibus clypeo erectum super se regem constituunt.« Greg. Turon. Hist. Franc. II. 40. Gyakorolták továbbá is ezen fölemelést a frankok, míg csak a Karolingok esászári ágának magva nem szakadt.

2. 575-ben a Neustriai frankok Vitryben paizson emelik fel és teszik királyukká az Austráziai királyt Szigebertet. »Sigibertus in Victoriaco parvae superpositus rex est elevatus.« Greg. Tur. Hist. VII. 10. col. 422. edit. Migne.

3. 584-ben Gundobáldról I. Klotár fiáról írják: »Gundovaldus post mortem Chilperici in vico Briva Curretia parvae superpositus rex est elevatus.« U. o. VII. 10.

4. 752. Pipinről Fredegár és Regino: »Pipinus secundum morem Francorum electus in regem est unctus — et elevatus est a francis in Suessionis civitate.« Pertz SS. I. 600.

5. 887. »Arnolfus immanissimus rex elevatur.« Annal. Einsidl. Pertz III. 140.

6. 895. »Zuentebude rex elevatus.« Annal. Alem. Pertz I. 53.

7. A keleti gótok királyi jelvények felvételével kezdék hajdan a királyságot: de miután Itáliában a frankok szomszédságába jutottak, átvevők ők is ezen szertartást beiktatás alkalmával. Jornándes írja, hogy 536-ban a gótok hadserege felkiáltott: »Vitigest kell királyságra emelni.« »Gothorum exercitus clamitat Vitigem in regem levandum.« De reb. Get. cap. 88. p. 752. 1650-diki kiadás. Cantu Cézár is így érti: »Vitigest a vitéz hőst emelik a paizsra.« Világtört. VII. 166. l.

8. 605-ben emelik fel a longobárdok Adaloáldot Agilulf fiát Milanóban: »Aestate mense Julio levatus est Adaloaldus puer nondum triennis rex super langobardos apud Mediolanum in circo in praesentia patris sui Agilulfi.« Paulus diaconus Gesta Langob. IV. 31. col. 566. edit. Migne.

9. 565-ben Corippus II. Jusztin császár udvari poétája

latin hexameterekben éneklí meg ura trónralépési ünnepét, kit terjedelmes paizson emel föl négy markos legény: »Quatuor ingentem clypeis sublimibus orbem Attollunt lecti juvenes, manibusque levatus Ipse ministrorum supra stetit.« De laudibus Justiní. IV. Tehát nem állt a paizson, mint némely festő és szobrász képzelel Árpád apánkról; hanem állott. Nem is kellett őt paizsra emelni, mert maga is feltudott arra lépni, hogy azon állva emeljék fel.

A királyi jegyzőnek nincs tudomása Árpád etelközi választásáról és felemeltetéséről; atyja által téteti őt fejedlemmé Ungvárott: »Filius suum Arpadium ducem ac praeceptorem constituit« XIII. f. De már Árpád nagy tisztességgel emelteti föl fiát Zultát: »Filius suum Zultam ducem cum magno honore elevare fecit.« LII. f. Biztos tudomással bírnak tehát ezen szertartás folytonos voltáról a vezérek korában. Kérdés: használatban maradt-e az királyaink trónralépése alkalmával is?

Valószínű, hogy Istvánt is mint elődjét paizson emelték föl trónralépésekor; de mióta ő a királyi méltóságba iktatást, nyugati nemzetek szokása szerint, koronázási szertartáshoz köthette, szeretnők tudni, megmaradt-e a pogány korban ismeretes paizson fölemelés a koronázás alkalmával is. Későkori krónikásaink semmit sem írtak a dolog felől; a legrégebb évkönyvi jegyzetekben kerestünk tehát feleletet a kérdésre, s ily nyomokra akadunk a pozsonyi kisebb krónikában.

Tizenhárom király trónralépéséről találunk ott tudósítást; öt esetben koronázás — hat esetben *felemeltetés* jelzésével. Egyik királyunk fel is emeltetik, meg is koronáztatik (tehát a hetedik); egy pedig csak átveszi elődjétől az ország kormányát.

A koronázottak ezek: 1000. Sz. István (felemeltetése megvolt a trónörökléskor), 1057. Salamon, 1075. Mágnusz, 1098. Kálmán, 1162. III. István.

A felemelték: 1038. Péter, 1041. Aba, 1047. Endre, 1076. Sz. László. (Erről az a hír, hogy nem koronáztatta meg mindjárt választásakor magát.) 1163. II. László, 1175. III. Béla. A kettős szertartás II. Istvánnal: »117. Colomannus rex mortuus est, et filius ejus Stephanus in regem elevatur et coro-

natur.« Végre IV. István 1163-ban »regni gubernacula suscepit.« Font. III. 208—211.

Hogy ezen frázis, rex elevatur — in regem elevatur nem absztrakt kifejezés a királyságra jutásról, kitészik Szigebert esetéből. Ő már 14 év óta király volt Ausztriában, midőn legyőzve bátyját Chilperiket, őt Vitryben Soissonsí királynak is megválasztották. Pipin is »in regem unctus et elevatus«, valamint II. István »elevatur et coronatur«.

2. Sz. Imre herceg „dux Ruizorum“ vagyis inkább „Ruziorum“ czimezéséről.

A hildesheimi krónikás Ruziái hercegnek czimezi Sz. Imre királyfit: »Henricus Stephani regis filius dux Ruizorum in venatione ab apro discissus periit, flebiliter mortuus. Pertz-nél III. 98.

Hazai krónikásaink ily czimezést nem ismernek. Pray sem ezen czimezést, sem a vadkan okozta halál híret nem tartja történeti valóságnak. Ő oroszországi hercegségről gondol, s történeti adatokkal bizonyítja, hogy ezen cím házasság útján lehetett nyerhető, de ily házasság meg nem történt, s Imre királyfi sem István szövetségesének Vladimírnak, sem fiának Jaroszlávnak veje nem lehetett. Kétli az erőszakos halálem hiteles voltát is, s többek közt Ranzánra hivatkozik, ki azt írja, hogy a herceg betegség folytán mult ki e világból: »Repente Emericus in adversam incidit valetudinem, eoque paucis post diebus moritur.« Ind. IX. 191. Font. IV. Lásd Pray. Diss. de S. Emerico p. 57—59.

Katona is kerül minden tüzetesebb tárgyalást. Imre, úgymond, kétségtelenül dux Hungariae volt, s mint ilyen dux Sclavoniae — a Száva melléki Pannónia hercege is lehetett. Hist. reg. I. 387. Mert így czimezik őt a régi zágrábi missálék és breviáriumok.

A Magyar Nemzet egyik történetírója a következő értelmezési módot ajánlja ezen czimezés igazolására. »Az angol évkönyvek, úgymond, midőn Edmund király gyermekeinek meneküléséről szólnak, szintén Ruziát emlegetnek Magyarország gyanánt.« Azután a későbbi Ausztria ilyennemű elnevezését is valószínűnek véli. »Véleményem szerint *Razia*, *Raiz* nem jelent

mást, mint a későbbi Ausztriát. Mert Paulus diaconus és Sz. Szeverin legendája szerint azon vidék Rugia és Rugiland nevezettel bírt. Sőt Oroszországban még a XII. században is *ruzarü*-nek nevezték az osztrákokat; a mi egyuttal kizárja azt a lehetőséget, hogy a ruiz = orosz.* A M. Nemz. tört. I. 302—3.

Feltűnő itt különösen szerző azon észrevétele, hogy az »angol évkönyvek Ruziát Magyarország gyanánt emlegetik.« mi a dux Ruizorum vagy Ruziorum ezímezés magyaroztatául akarna szolgálni.

Mi angol íróknál eltérő adatokat találtunk Edmund és Eduárd angol hercegek száműzetési helyére nézve.

Aelred Rievalli apát 1150 körül Margit skót királyné († 1093) életében Svédországba küldöti a hercegeket: »(Canutus) puerulos filios Edmundi ferire metuens, ad regem Sveonum eos interficiendos transmisit. Rex vero Sveonum nobilium puerorum miseratus acrumnam, ad Hungarorum regem eos destinavit nutriendos.« Acta SS. Junii II.

Brompton száműzetési helyül Dániát jelöli, s részletesebb adatokat közöl az esetről. Walgar nevű dán emberét bízá meg Kanut, hogy a fiúkat Dániába kísérje s gondja legyen arra, hogy azok Angliába többé vissza ne térhessenek. Walgar azonban nem Dániába, hanem Svédországba vivé őket. Innen jutottak ők, ugyan Walgar felügyelete alatt, Sz. István udvarába, hol szíves fogadtatásra találtak.

Nem ezen angolok, hanem a közelebb kori Ádám brémai kanonok tud a hercegek Oroszországba történt száműzetéséről. »Filius Adelradi Emund (Ethelredi Edmund) vir bellicosus, in gratiam victoris (Canuti) veneno sublatus est. Filius eius in Ruziam exilio damnavit.« Pertznel. VII. 324. Ruzsiába pedig azért küldi őket Kanut, mert annak fejedelme Jaroszláv neki sógora, testvérbátyjának Olafnak pedig veje. »Ingard filia regis Sveonum Olaph, quam rex sanctus Gersleff de Ruzia duxit in conjugium.« Adamus Bremensis. Pertz, VII. 329.

Hogy miért nem jutottak mégis az angol hercegek a szándékolt Ruzsiába, annak oka nem a Ruzsia és Hungaria elnevezések közös volta, hanem azon négy évig folytatott háborn volt, mely Nagy Wladimir 1015-ben történt halála után trón-

öröklés ürügye alatt a czár utódai közt támadt, 500 főnyi magyar csapat is csatlakozott ekkor Lengyel Boleszláv hadseregéhez, s résztvett ezen Jaroszláv ellen intézett hadjáratban. Lásd Ditmárt Pertznel III. 870—871. lapokon.

Helyre állván azután a béke 1019-ben, Eduárd herceg, bátyja Edmund elhunytá után, megmaradt és nősült Magyarországon, míg nagybátyja III. Eduárd király családotul magához nem kérte őt Angliába 1054-ben.

A Rugia, Rugiland = Ausztria példájára mi is veszeléztethetünk újabb értelmezési kísérletet a *dux Ruizorum* czímhez.

1. Árpád vezérrel számos ruthén család jött hazánkba, s különösen a határszéleken telepedett le. Béla jegyzője ismerte ezen bevándoroltak utódait: »Multi de Ruthenis Almo duci adherentes secum in Pannoniam venerunt. Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat.« (10. f.) Számosan vannak ezek ma is a keleti határszélen; de voltak hajdan a nyugati is, a bajor határ mentén, hol Zoltán vezér várat építtetett az oroszokkal. »Dux Zulta fixit metas regni Hungariae — ex parte theotonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant.« (57. f. Font. II. 50.) Ma is fennáll Oroszvár helység Mosony-megyében; mi a *ruthén* és *orosz* nevezetek azonos voltáról tanuskodik. Mosony vármegye hajdan a magyar királynék házi birtoka vala; lehetséges tehát, hogy Imrét, mint egyetlen trónörököszt vallotta urának. Nem ugyan mint főispán (comes) hanem mint a katonailag szervezett orosz határőrség parancsnoka viselhette a dux Ruizorum czímet.

2. De végre lehetett még Imre a férfiágon kihalt bajor hercegek birta Ruzsiai uradalmak örököse is; mely uradalmakat Gizella királyné hozományképen nyerhette apjától vagy bátyjától. Újmutatást találunk ezen vélemény támogatására Körner domonkosi szerzetes Chronika novellájában. Ő meg szokta nevezni a felhasznált egykoru adatok szerzőit, sőt közli alkalmilag némely ma már hozzáférhetlen adománylevelek tartalmát is.

Érdekesen adja elő a többi között I. Henrik szlávok ellen intézett hadjárataul 927—30 táján. Ekkor vette ő be Bran-

denburgot — építtette Goszlár várát, és a Meissen-i erődöt. Alapította végre a Quedlinburgi apácza kolostort. Felsorolja Körner a birtokokat is, melyeket Henrik azon kolostornak adományozott. Ezek a később Vogtlandnak nevezett vidéken fekvők Bajorország északkeleti határán. Négy felügyelőt *advocatos* nevezett ki oda a császár, kik a beszédelt évi jövedelmet a kolostornak beszolgáltassák. »Hunc monasterio dedit rex Henricus terram illam, quae modo *Terra advocatorum* nuncupatur, inter Mysnam et Bohemiam sitam, distinguens eam in quatuor advocatias; quarum advocati dicto monasterio de mansis et ceteris bonis pensiones annuas solverunt. Advocatus autem primus abbatissae illius monasterii dictus est de Ghera — secundus de Wyda (ma Weida) — tertius de Plawis (ma Plauen) — et quartus de Rutzia (ma Reuss).« Eccardi Corp. Hist. med. aevi II. p. 520. Ez a Rutzia a mai Bajorország Hof városa közelében, Eger esch várostól sem messze eső Reuss hercezség. Nem lehetetlen, hogy uradalmakat bírt ott a bajor herceg s utána unokája Imre királyi is. Az is figyelmet érdemel, hogy a németek Reuss nevet adnak néha az orosz nemzetnek; s az oroszok czárját. Der Kaiser aller Reussenek czimezik.

A lehetőséget, hogy a magyar királyi herceg birtokos volt anyja után a mai Reuss hercezség vidékén, valószínűségre emeli Wippo, Konrád császár udvari káplánya, ki 1049-ben végezi történeti művét. Ő szemtanuja lehetett Beszprém-Otto Sz. István huga fia száműzetésének Lengyelországból 1025-ben, midőn a lengyel herceg, az ő unokavére, Imre Ruzsiái birtokára menekült, trónkövetelő testvére Mosko elől.

Elmondja Wippo mikép vette fel Boleszláv Konrád ellenére a királyi czímet, s halt meg azután nemsokára. »Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam *provinciam* populit.« Pertz, XI. 268. Itt nem lehet Oroszországra gondolni, mert ez nem provincia, nem alárendelt tartomány, hanem *regnum*, mint Dítmár írja Kievről: »In magna hac civitate quae istius *regni* caput est plus quam quadringentae habentur ecclesiae.« Pertz, III. 871.

Beszprém hat éven át élvezé ott magyar rokona jótékony-

ságát; habár Wippo szerint elég szegényesen ment is dolga. Konrád császár elé is járula e közben, segélyért esdekelve, hogy szülőföldére visszatérhessen. Mi 1031-ben meg is történt. »Misico dum fratrem suum Ottonem persequitur, expulserat eum in Ruzziam. Dum ibi aliquantum tempus miserabiliter viveret, coepit rogare gratiam imperatoris Choucradi, ut ipse impetrante et juvante restitueretur patriae suae. — Decrevit imperator, ut ipse eum copiis ex una parte, ex altera frater Otto Misiconem aggredereatur. Hunc impetum Misico ferre non valens fugit in Bohemiam.« Pertz, XI. 270.

II. RÉSZ.

Tévedések helyreigazítása.

1. Hiányos törvénytárgy.

Szent István egyik törvénye marha- és szerszámelkobzással sújtja a vasárnapon tilos mezei munkát végező földművest. De a szerszámától és ruháitól megfosztott vétkesnek megengedi ezek visszaváltását. »Quae si velit eute redimat.« I. 8.

A munkás ember nem nélkülözheti szerszámait, sem ruháit. Kész tehát megváltani azokat; de mit adjon érték? *eutist*? Ez jó latinságban nem lenyuzott állatbőr, hanem élő testet takaró bőrt jelent. »Vetulus eute perditus« = vén, aszottbőrű ember. »Ego te intus et in eute novi« = én téged bensődben ismerlek. (Persius Sat. I. 24, II. 30.)

Kérdés most: Sz. István törvénybírája, a büntetett ember, vagy valamely más állat bőrével engedi-e meg a megváltást. Újabb historikusainak egyike állatbőrre, vagy ennek *arára* czéloz, midőn így magyarázza a »eute redimat« kifejezést: »Ha valaki vasárnap ökörrrel dolgozik, vegyék el tőle az ökröt — ha lóval, azt is vegyék el tőle — ha más szerszámmal, vegyék el tőle a szerszámot és ruháját; de azt is megválthatja *egy bőr árára*.« A M. Nemz. tört. I. 252. l.

Ezen magyarázatot az akkori jogászstílust ismerő történetbuvár nem helyeselheti. A vétkesnek szerszám- és ruhavesztését, vagy pedig fájdalmas vereséget kellett szenvednie. A *cutis* itt nem *állati bőr*, sem annak az *ára*, hanem a vétkes

ember testi bőre, mely oly elbánásban részesül, melyet Sz. István XXVIII. törvénye *de coriari* szóval jelez, s mely elbánást újabb kihágás esetén ismételni, *iterum de coriari* is lehet. A *de coriatio* tehát nem megnyuztatás, mely nem ismételhető. Vesszőzés vagy ostorozás az, melyet a IX. törvényezikk *capulant* szóval jelez, a XXXIV. pedig világosan kimondja: »flagellis emendentur.« Találkozunk azon őskorban *cute privati* kifejezéssel is, mi nem halálos műtétet, hanem csupán vereséget jelent: mint a *tergo depravatus*.

Így Hepidán Szent Gáli szerzetes Vitorada szűz életrajzában 925 táján beszéli, hogy egy bukott leány vízbe ölé csecsemőjét. Ezért őt a megbotránkozott nép nyilvános vereségre ítélé. »Plebs fidelium — decrevit eam ad stipitem ligatum cute privati.« A következés mutatja, hogy a büntetés nem volt életveszélyes, mert kényszeríték őt, hogy minden ünnepnapon szőtbontott hajjal és mezőtláb álldogáljon a templom előcsarnokában. Acta SS. Mai. I. 301—2. »Videtur militem suum — erine et tergo depravatum.« Ditmar Pertznél. III. 868.

Nálunk is vagyontalan ember bőrével válthatta meg a pénzbüntetést a 48. előtti törvénykezés ezen axiómája szerint: »Qui non potest aere, luat pelle.«

A valódi megnyuztatást ókori historikusok nem *de coriari*, hanem *excoriare* igével jelölik. Ily kínos halállal végeztetett ki Oroszlánszívű Rikárd angol király egy neki hűtelennek bizonyult főurat, haza érkeztekor 1194-ben. »Quosdam etiam occidit. Inter quos unus qui dapifer fratris ejus Jonnis fuerat — excoriavit. Pistor. SS. I. 947.

Pelbárt sem értette a *de coriari* kifejezés vereséget jelentő értelmét, midőn azt írja, hogy Sz. István az udvarbíróit megnyuztatta: »Quosdam palatinum propter injustum iudicium excoriari jusserat. Font. I. 84. I.

2. Bulesu vezér nyársra huzatása.

Bulesuról, a magyar hadvezérről, ki Gyula nevű társával együtt fölvette volt Konstantinápolyban a keresztiséget, azt írja Nemzeti historikusunk egyike, hogy *Skylitzes* szerint Konstantin császár Bulesut *kegyesen fogadta*, és hogy Bulesu, mintán megkereszteltetett, »széttépte az Istennel kötött szerző-

dést, és gyakran harezolt a rómaiak ellen. Hanem midőn ugyan-
ezt tette a frankokkal szemben is, Otto király fogságába jutott és *nyársra hoztatott*. A M. Nemz. tört. I. 190.

Hármas tévedés van ezen idézetben.

1. A szöveg szerzője nem Skylitzes, hanem Kedrénosz, ki a világteremtésnél kezdi és Kómmén Izsák császár trónra juttatásával végzi 1057-ben történeti Synopsisát. Skylitzes folytatja azután az előadást egész 1080-ig, s adja 23 év történetét; egyebet semmit. A Skylitzes név csak a másoló íródiák tévedéséből juthatott a Synopsisist tartalmazó egyik codex élére. Nincs azon codexben, néhány szóváriáns kivételével, sem több sem kevesebb, mint a mennyit Kedrénosz munkája tartalmaz. Tisztázta a kérdést Fabrot Károly a párizsi kiadás szerkesztője még 1647-ben az előszóban. Ezen bírálat eredménye azonban nem jutott Pray és Katona tudomására, kik a Sinopsisból idézett szövegeket majd Skylitzesnek, majd Kedrénosznak tulajdonítják. Skylitzes szerzősége az egész műre nézve tarthatlan állítás.

2. A »kegyesen fogadta« kifejezés eme gyarló latin fordítás magyarázata: »Baptizatusque ibi, a Constantino est *exceptus*.« A görög *ἀναδέχεται* értelme nem *excipitur*, hanem *suscipitur*, s a keresztajai segédkezést jelöli. A bizánci császár t. i. mint keresztapa a víz alá merített Bulesut onnan feljöni segítette. Így emelte ki a keresztvízből Otto császár 952-ben Harold dán király fiát Svenot: »Baptizatus est ipse rex Haroldus cum uxore Gunhild, et filio parvulo, quem rex a sacro fonte *susceptum* Sveinotto vocavit.« Annal. Magd. Pertz SS. XVI. Ugyanez szóról szóra Brémai Ádámnál Hist. Eccl. II. könyvében. Pertz, SS. VII.

3. Harmadik tévedés a *nyársra hozatás*. Ezen halálműtét csak idézősképen adja a magyar író; ő maga jól tudja, hogy Bulesut bitófán végezték ki. (L. id. munk. I. 197. l.) Ezen nem helyeselhető kifejezésre a Nylanderféle latin szöveg félbeértett mondata adott okot, mely így szól: »Bulosudes captus — in palum suffixus est.« A *palus* itt nem csupán vékony hegyezett karó, hanem vastagabb faoszlop, melyre embert is lehet akasztani. Így Cicero: »Dammati ad supplicium traditi, ad palum alligati.« In Verr. V. 5. *Suffigere* pedig a keresztre függesz-

tést jelentő Horáciusnál: »Si quis servum in cruce suffigat.« Sat. I. 3, 80. »In palum suffixus est« tehát így magyarázható: »felakasztatott.« Ezen magyarázat helyes voltát maga a latin fordító bizonyítja, kinél *suffixus* függőt, felakasztottat jelent. Mert így ír a falon függő képekről: »Impius James monasterio inclusus — cum in quadam ejus parte *suffixum* (ἀνασχιζομένην) imaginem Christi Dei, dei parac et archangelorum cerneret, diaconum suum eo ascendere, et venerabilium imaginum oculos eruere jubet.« Cedron, II. 536. l.

Miután pedig Nagy Konstantin megszüntette a keresztre feszítés gyakorlatát, a régibb kifejezés »in crucem agere« használatban maradt az újabb »suspendium«-nál is. Ezen érthetőbb latin frázist választá Gábrius Kedrénosz fordítója a velencei kiadásban Praynál: »Bulosudes captus — in crucem actus est.« Ann. Hung. II. 359.

Megfeszítést jelent csakugyan az épen nem klasszikus kifejezés Kedrénosznál: ἀνασχιζομένην, melyet Lucianus használt Krisztusról »a keresztre feszített nagy emberről,« valamint Kedrénosz itt Bulesuról: τὸν μέγαν ἀνθρώπον τὸν ἐν τῇ Ἑλλησπονδῇ ἀνασχιζομένην. Dial. tom. IV. p. 163.

A karóba huzás török fajú népeknél volt szokásban. Az avar klagán a hatodik században karóba huzatá Romildát, Gizulf longobárd herczeg özvegyét. Paul. diac. lib. IV.

Hazánkban a kivégzés ezen nemének a XII. század vége előtt alig van nyoma: ekkor is jóformán kún' és izmáelita török fajta bevándorlók által kaphatott nálunk is lábra. Így végezteté ki II. Endre király a gyilkossággal vádolt Petur bánt: »Unus interfector quidam comes nomine Petrus, a rege Ungariae postea comprehensus dicitur, et palo per ventrem transfixo in ultionem uxoris necatus.« Annales Marbacenses 1213. Pertznel XVII. 173.

Tanácsos volna, hogy a történetbuvár, ily kétes értelmű mondatoknál, fordítmány helyett, az eredeti szöveget vonná vizsgálat alá: mert könnyebben elkerülhetné a félreértéseket. Példa rá, a most tárgyalt nyársalási eset mellett, a königsbergi krónika *Strigoniuma*, melyet egyik tudósunk *Esztergom*-mal fordított. Mit nem teszen, ha ismeri a német szöveget, melyben világosan *Grone* áll, nem pedig »Grön« vagy »Gran.«

Ezen latin mondat: »Cesar Henricus egrotare cepit in Strigonia; et deductus in Babenberg obiit,« így hangzik a régi *plattdeutsch* szövegben: »Do ward oc de Keiser Heinric sick to Grone, unde ward gebracht to Bavenberck. Also vorschied de Keiser Heinric mit gudeme Geloven,« Chronicon Lüneburgicum. Pertznel XVI. 74.

3. Büntető eljárási ritkaság.

Élő ember sírba temetése.

Nemcsak tévedésmentes tanítást, hanem élvezetes olvasmányt is követelünk manapság a történetírótól. Mert, ha a mű stílusa száraz és vontatott, lankadozik az olvasó figyelme is. Gibbonról, ki a római birodalom hanyatlását elég tudományos készültséggel tárgyalja, szokták mondani, hogy alig találkozik ember, ki azon munkát elejétől végig egy huzomban átolvasta volna.

Újabb történetíróink egyike gondoskodott arról, hogy olvasója ne szunnyadozzék; mert lépten-nyomon meglepő nyilatkozataival ellensúlyozza a jelentkező szórakozást. Ő érdemes dolognak tartja a Béla király jegyzője írta végsorokat egy Thonuzoba nevű főúr kimultáról és temetéséről, oly merész kifejezésekkel értelmezni, melyeket 150 év óta jelesebb historikusaink egyike sem talált czélszerűnek alkalmazni.

Az érintett szöveg 1746-ban jutott köztudomásra, és magyarul így hangzik: »Jöve azon időben egy fejedelmi nemből származott vitéz a besenyők földéről, neve Thonuzoba Urkund apja, kitől a Tomaji nemzetség származik. Kinek Taksony vezér lakóhelyet adott Kemey tájkán egész a Tiszáig, hol ma az abádi rév van. Ezen Thonuzoba élt egész István szent király Taksony unokája idejéig. És midőn boldog István király az élet igéit hirdette és a magyarokat keresztelgette, Thonuzoba a hamis hitű, nem akara keresztény lenni, de feleségével, Ujuossal együtt az abádi révnél temettetett el; nehogy megkeresztelkedve ő és felesége éljenek Krisztussal örökké. De Urkun, az ő fia kereszténynyé lett és él Krisztussal örökké.)

¹⁾ In eodem tempore venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba pater Urcund, a quo descendit genus Thomoy.

Így magyarázza a tudós férfiú a latin szöveget: »Thonuzoba nejével együtt *ilve* eltemettetett. Az ilyen elrettentő büntetés csak a főembereket sújtotta, és emléke megmaradt azon hősi regékben, melyeknek énekeseit István egyházi felügyelet alá vetette«.

Sőt még polemizál is ezen helyesnek vélt nézete védelmében az író és így folytatja: »Van olyan is, pl. Pauler Gyula, ki a »cum uxore vivus«-ban a nő tulajdon nevét, Vivost akarja látni és így azt az értelmet tulajdonítja a mondatnak: »Nejével *Vicos*-sal eltemettetett. De ennek a felfogásnak nemcsak az áll útjában, hogy a szöveg világosan *vivust*, élet ír, hanem még inkább, hogy ily egyszerű eltemetés, csak nem lehet büntetés számba és nincs ok, melyért azt a krónika felemlítse. Valószínű, hogy e főúr sírján, régi pogány szokás szerint, megölte magát neje is és ezen esemény maradt emlékezetben«. A M. Nemz. tört. I. 280. l.

Az idézett sorokban közölt vélemény ellen több rendbeli kifogása lehet a figyelmes olvasónak; mi csak négyet említünk itt fel:

1. A szöveg nem »ír világosan *vivus*-t«, hanem *vivos*-t; tehát Pauler nemcsak »akar« ilyesmit látni, hanem ő és mindenki, ki betűt ismer, olvas ottan *vivos*-t.

2. Ezen *vivos* o betűje alatt, egy korrekcióra figyelmeztető jel van és az o fölött u betű; mi arra mutat, hogy lehet az o-t u-nak is olvasni. Mert csak akkor mondhatnók, hogy *kell* is azt u-nak olvasni, ha biztosan tudnók, hogy azon jel és pótlék magától a szerzőtől és nem egy későbbi kéztől eredt. Lásd a hasonmásolva kiadott szöveg 46-dik lapján a harmadik sort. Tulajdonnévnek tekintette Schwandtner is, mert a corrigált szót *Vivuros*-nak olvassa, s történetíróink hallgatagon vele

Cui dux Thoesun dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. Sed iste Thonuzoba vixit usque ad tempora sancti regis Stephani nepotis ducis Thoesun. Et dum beatus rex Stephanus verba vitae praedicaret, et hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide vanus, noluit esse christianus, sed cum uxore Uiuos ad portum Obad est sepultus; ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in aeternum. Sed Urcum filius suus christianus factus vivit cum Christo in perpetuum. Cap. 57. Font. II. 51.

tartanak. »Qui tacet consentire videtur«. Az *Ujuos* név még azzal is tetszeti magát, hogy *ujj*-őkori kihangzással *ujju* — *digitus* testrészből alakult jó magyar képzésű szó, s kiegészíti az ily származásu rokon jelzőket: fejes, szemes, szájas, fogas, nyelves, torkos, nyakas, derekas, szíves, kezes, markos, talpas, testes stb. olnevezéseket.

Endlicher is *vivos*-t ír, mi nem zárja ugyan ki a *vivus* olvasást, de megköveteli ezen értelmezés igazolását.

3. Azon föltevés, hogy előbb a férj temettetett el, azután neje a síron ölte meg magát, ellenkezik a szerző előadásával, ki a házaspár együttes temetéséről szól s nem jelöl közbeeső időt: »cum uxore est sepultus«.

4. Az elrettentő büntetést, mely azonban csak a *főembereket sújtotta*, nem vagyunk képesek az idézett szöveg kifejezéseiből igazolni. Az »ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo«, nem okadó mondat. Ez csak egyszerű következtést jelent ilyen formán: »Miután ők, mint pogányok eltemettek, már nem élnek Krisztussal örökké«. Mert csakugyan nyomban következik utána: »de fia Urkun keresztény lett és él örökké«. Midőn a jegyző valamely esemény okát adja, nem *ut ne*, hanem *eo quod* kifejezéssel él. Így szt. István ifjabb Gyulát fogságra veté, mert nem akart keresztény lenni; »eo quod in fide vanus, noluit esse christianus«. 10. fej. Font. II. 25.

Ha tehát a szöveg nem jelez büntetést — ha továbbá jogosan olvashatunk *ujjuos*-t vagy *ujjuos*-t *vivus* helyett, nem értjük, miért ne lehetne elfogadható a nézet, hogy itt a nő tulajdonneve szerepel, mely névhez hasonlót a Váradí lajstromban is találunk: »Paul impeciit convillanum suam nomine Uyes uxorem Forcos de veneficia« 151. sz. Jegyzőnkkel egykorú 1235-diki eset. Endlichernél 680. l.

De legyünk bőkezűek; fogadjuk el a *vivus* olvasást; sőt egyelőre azt is, hogy az élve temetés büntetés számba ment a pogányság miatt; és lássuk a pogány korban történt néhány ritka esetet kivéve, van-e ilyesminek valamely nyoma a keresztényeknél.

Pogánykori példák.

A persáknál Pariszátisz királynéről Artaxerxes és ifjabb Cyrus anyjáról írja Ktésziás, az udvari orvos, hogy ellenfelein válogatott kínszásokkal szokta tölteni bosszúját. Bagapátesz nevű udvarnokot, ki a megölt Cyrus fejét a király parancsára levágta, megnyúzta. (Bagapati pellis detracta fuit a Parysathide). Egy pártlító szatrapa anyját, négy gyermekével együtt élve temetteté földbe (vivos terra obrui jussit). Otesiae Persica. Fotiusnál. Mint szörnyűséget említi Valerius Maximus, mikép tétette föld alá élve, még pedig fejfelé saját testvérhugát, Pariszátis unokája Ochus persa király: »Apertior et tetrior alterius Ochi cognomine Artaxerxis crudelitas, qui Ocham sororem atque eandem socrum vivam capite defodit«. IX. 2, 7.

A rómaiaknál babonás elfogultság következménye volt e barbár kivégeztetés módja. Midőn t. i. hadi veszteség, vagy ragályos betegség alkalmával a megrettent nép és a szenátus a Sibilla könyveiben keresett módot a bajok orvoslására. Így Róma 640-dik évében C. Cato konzul seregét megverik a Skordiskok egy ütközetben és köztudomásra jut a ritka eset, hogy három Vesztaszüz szegte meg vallásos fogadalmát, mi nagy szerencsétlenség előjelül tekintetett. Felnyiták tehát a Sibilla könyveit, s ily tanácsot találának azokban: »Addig meg nem szűnnek a bajok, míg egy gall és egy görög nemzetiségű emberpárt (férfit és nőt) élve föld alá nem temetnek«. Ezt a rómaiak meg is eselekedték. Csak 657-ben Lentulus és Licinius konzulok idétt tiltattak el *senatusconsultum*-mal az emberi áldozatok. Plutárk, Római kérdések. 83.

Ily büntetéssel sújtották a rómaiak a bukott vesztálistokat is. Az eljárást Plutárk írta Numa életrajzából ismerjük. Egy kútszerű mélyedésben, pinceforma tágas oldalüreget ástak a nő számára s beállítottak azon czellába egy vetett ágyat, égő lámpát, kenyeret, vizet, tejet, olajat, hogy míg a zárt levegőben tart, éhség ne gyötörje. A nő maga szállott le létrán az üregbe. Felhúzzák azután a létrát, befödék a mélyedést és sírhalmot alkotának föléje. Kornélia nevű vesztális volt az utolsó, kit Domitián így temettetett el: »Corneliam convictam more veteri

defodi imperavit«. Sveton. Domit. 8. Az erre következő 300 év alatt nincsen nyoma hasonló esetnek. Még 390-ben Szimmakus Róma prefektusa hiában sürgeti, hogy büntessék meg Primigéniát, a bukott vesztálist: »Dignaberis injuriam castissimi seculi reorum supplicii vindicare«. (Epist. IX. 129.). A következő évben ő is konzulságot viselt, de már nem büntetett, mert Theodosius császár ezen pogánysági intézetet megszüntette.

Pogánytérítők keresztény fejedelmek és Sz. István kocában.

Olvasottságunk csekély voltának tulajdonítható, hogy a halálbüntetés ily nemével a keresztény világban még nem találkozunk. Ha csak komolyan nem vesszük a kósza hírt, mely szerint a római pápa VI. Orbán *élve temetteté el* a vele ellenkedő kardinálisokat.

Avignoni VII. Kelemen egyik életírója jegyezte fel az esetet. »Mintán Bertalan, a betolakodott pápa (VI. Orbán) megérkezett kardinálisaival együtt Genuába, hatot azok közül, kiket árulás gyanúja miatt fogva tartott, némelyek szerint tengerbe fojtatott, némelyek szerint *élve eltemettetett földbe*, míg mások azt híresztelik, hogy nyakig földbe ásatta és úgy fejeztette le őket 1386-ban«. »Bartholomaeus intrusus navigando pervenit Januam cum pluribus ex anticardinalibus suis, ex quibus sex, quos tanquam conscios et culpabiles vincula-verat, ut aliqui dixerunt in mari submergendo — aliqui quod in terra vivos sepeliendo, et aliqui quod plantatos in terra usque ad mentum capite truncatos fecit inhumaniter trucidari«. Muratori SS. rer. Ital. III. 2, 745.

Ezen előadást annyiban módosítja Natalis Alexander, hogy a hatos számot ötre redukálja, a kardinálisok halálne-méről pedig szemtanú hiányában egymással ellenkező kósza híreket említi fel. »Quinque cardinales (sexto enim Adamo anglo pepercerat) vel saccis insutos in mare demersit — vel in carcere strangulatos repleta fossa calce infodit — vel securi maectari jussit. Hist. eccles. Tom. XV. p. 120.

Elhunyt ezen Orbán pápa esés közben kapott sérelem következtében 1389-ben. Udvari káplánja rimés verspárt készí-

fett sírkövére, melyben nem tartja érdemesnek, hogy ő a kimult pápa lelki üdveért imádkozzék.

Urbanus calvus jacet hic sub marmore duro:

Utrum sit salvus non curavi neque curo.

Ennyi csak amit a világtörténetből az élve temettetésről idézhettünk. Nagyobb készultségi historikusunk bővebb ismeretekkel bírhat e tekintetben; és nagyon lekötelezné összes tudni vágyó tanítványait, köztök pedig minket is, ha az említett »hősi regékben fönmaradt ezen rettentő büntetés« példáiról számosabb adatokkal szolgálhatna. Mellőzve azonban a vesztálos büntetését majmoló középkori zárdaszokást (nem világi törvény-rendeletet), mely szerint a bukott apácát élve befalazták. Addig is mi itt elmondjuk, mit a keresztelési kényszer őkori, és szent István által is gyakorolt példáiról tudunk.

Midőn a keresztények a negyedik század elején hatalomra jutottak, óvakodtak a vallás kényszerű terjesztésétől. Konstantintól Theodósiusig 80 év alatt biztosítva volt a vallás szabad gyakorlata a pogányoknak. Csak keresztény társadalmi illemmel még nem férő némely szertartást tiltottak el; megkeresztelkedésre senkit nem kényszerítettek.

Előfordul ugyan a középkorban a kiirtással fenyegetés keresztiséget felvenni vonakodó nép ellenében, de csak háború alkalmával; midőn a fejedelmek győztes fegyvereik élével szokták diktálni a békepontokat. Így Nagy Károly frank király 775-ben a kötött béke ellenére folyton lüzongó szászokra, főemberei tanácsára, kimondja, hogy addig hadakozik velök, míg vagy megkeresztelkednek, vagy kiirtatnak.¹⁾

Hazánkban a hittérítést már Gyéceza vezér kezdte, de fegyveres támadókkal nem kellett küzdenie. A pogány szokások békés föntartói ellenében pedig, a kisebb legenda tanúsága szerint, fenyegetésen kívül, egyéb kényszerítő eszközt nem használt. »Intantum divinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militiae suae comites ad veri Dei cultum converteret.

¹⁾ 775. Cum rex in villa Carisiano hyemaret, consilium inivit ut perfidam et foedifragam Saxonum gentem bello aggrediretur, et eoque persequeretur, dum aut victi christianae religioni subirentur, aut omnino tollerentur. Ann. Franc. p. 21. ed. 1584.

Quos vero alienae viae sectatores reperit, *minis terroribusque* subjugavit«. (Font. I. 2—3.) Egykorú Ditmár is szigorú bánásmódját ismerteti a nyakas pogányok ellenében. »Qui cum christianus efficeretur ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos *sacerit*, et antiquum facinus zelo Dei exaestuans abluit«. (Pertz SS. III. 862.) Tébát az ellenkezőket (reluctantes) nem ölette, csak bántalmazta. Mert elmondja mindjárt ezzel kapcsolatban a püspök, hogy a fejedelemlő megölt mérgében egy embert; mit ő a vezerről sem hallgatott volna el. Azután még meg is dicséri az ily szigorúsággal párosult buzgóságot; mit nem teszen, ha tudomása van hittérítési célból történt öldöklésekről.

A mi szt. István hittérítő működését illeti, kíméletes eljárásának csak a békés alattvalók iránt lehetett helye. Fegyveres pogánnyal szemben követé ő is Károly és Ottó császárok példáit, mint maga mondja előszavában törvényeire: »Antiquos et modernos imitantes augustos«.

A Koppányon és hadseregén nyert diadal után a legyőzöttek életben maradhatását azon föltételhez köti, hogy felveszik a keresztiséget. »Quos omnes baptismatis unda lotos unum Deum colere compulit«. Leg. maj. Font. I. 113.

Mután ifjabb Gyulát is, a pogányság érdekében vele hadat viselt rokonát, legyőzte és elfogta, nem temetteté őt föld alá, csak azért, mert nem akart keresztény lenni; hanem Ditmár szerint csak számüzé az országból. Kívánatra pedig fogva maradt feleségét is utána küldé külföldre. »A magyar király anyai nagybátyja *kiüzetre* általa birtokaiból, miután fogoly feleségét kiszabadítani nem tudta, unokája a király, jöllehet ellensége volt, mégis kedveskedésből megküldte őt neki. Soha sem hallottam, hogy valaki oly kegyelmes volna a legyőzöttek iránt; azért adott neki Isten győzelmét az említett és egyéb hadjáratokban.«¹⁾

¹⁾ Avunculus regis pannonici a suis sedibus ab eo antea *cepulsus*, cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici suscepit eam ex munere. Nunquam audivi aliquem, qui intantum parceret victis; et de hoc in civitate superius memorata, sicut in ceteris sedulam Deus eidem concessit victoriam. Lib. VIII. Pertz. SS. III. 862.

Gyula pogány népével azonban úgy bánt István, mint Koppányéval. Kényszeríté őket a kereszttség felvételére. A hildeshéimi évkönyvek szerint 1003-ban »István magyar király, háddal támadá meg anyai nagybátyját, Gyulát, el is fogá őt nejével és két fiával együtt, és országát erőszakkal kényszeríté a kereszténység felvételére.«¹⁾

Valószínű, hogy ezen krónikás csak azért nem szól a férj és nő külföldre meneküléséről, mert a feljegyzés a fogollyátétellel egy időben történt. A család későbbi sorsa már nem érdekelte a krónika német íróját. A mi velök azután történt, az kegyelmi tény volt, mely a krónikásnak nem olyan érdekes, mint a zsarnoki kegyetlenség példái.

Gyula holtig tartó fogsága tehát a jegyzőnél nem hiteles adat. Ő nem írott emlékek, hanem képzelettel módosított hagyományok nyomán beszél s a folytonos börtönt nem a hadviselő fél logyóztatásával okolja meg, hanem a keresztelkedni nem akarás következményeül állítja elénk. »István a szent király meghódítá az erdőelvi vidéket, s magát Gyulát megkötözve Magyarországra hozatá és élte fogytáig börtönben tartá azért, mert hamishitű volt, és nem akart keresztény lenni.«²⁾

Szent István törvényei közt sineken semmi nyoma az erőszakos térítésnek. És eltekintve a kivítt győzelem következményeitől, a hittérítés eszközei: ígéret, ajándék, kedvezés vagy fenyegetéshől állottak.

A nagyobb legenda még azt is tagadja, hogy a szent király személyesen vett volna részt a hittérítés fáradságos munkájában. »Habár ő maga nem is gyakorolta az evangéliom hirdetését, mégis a hittérítő papok utasítója és főnöke lévén, intézkedék a hittérítés védelméről és fentartásáról.«³⁾

¹⁾ 1003. Stephanus rex ungaricus super avunculum suum Julium cum exercitu venit, quem cum comprehendisset, cum uxore et filiis duobus, regnum ejus ei ad christianitatem compulit. Pertz. SS. III. 92.

²⁾ Sanctus rex Stephanus subjugavit sibi terram Utrasilvaniam et ipsum Goulam victum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo quod in fide vanus noluit esse christianus. 10. fej. Font. II. 25.

³⁾ Etsi ipse evangelizandi non assumpsit officium, praedicatorum tamen dux et magister, ejus tutaminis et sustentationis instituit solatium. 11. fej. Font. I. 21.

A lengyel krónikás is, ki Kálmán király idejében írt, midőn még István korabeli öregek éltek, csak fenyegetés vagy kedveskedés használatát említi: »Kényszeríték Kazimírt Magyarországra menekülni. Azon időben ugyanis szent István kormányozá Magyarországot és ezt először is akkor téríté meg fenyegetésekkel és nyájaskodásokkal.«¹⁾

Fentartja a személyes működés adatát a szent. Konfessor miséjére készült egyházi versezet (Sequentia) költője is, ki a kanonizációval egykorú lehet. »Király vala és prédikátor kettős jutalmat osztó, hogy a megajándékozott ember teste és lelke örüljön. Mert fenyegetéssel, kéréssel, ajándékkal ijeszt, kérlel, ösztönöz és rosszakat, jámborokat, hiúkat megszentel Krisztus ajándékival.«²⁾

Törvényeiben nem a pogányoktól, hanem a már megkereszteltéktől követeli a szent király, hogy az egyházi fegyelem ellen ne vétessenek. »Ha valaki elhagyva a keresztény életmódot és hanyag bárgyúságában felfuvalkodva, a vallás ellen vét, ítéljen fölötte a véték minősége szerint és fenytse meg őt a püspök. Alkalmazza pedig ellene a fegyelmezést hétszer. De ha makacsul megmarad ellenállásában, adják őt által a királyi bíróságnak, azaz a kereszténység védőjének.«³⁾

Az éltve temetés jellepes magyarázata.

Ennyivel nem végezhetjük be előadásunkat, mert adások maradnánk a felelettel e kérdésre: »Nem tudnánk-e mi az Ujes nevezeten és az »elrettentő büntetésen« kívül még egy harmadik módot is, mely ezen szöveg elfogadható magyarázatát adná.«

¹⁾ Kazimirum in Hungariam secedere coegerunt. Eo namque tempore sanctus Stephanus Ungariam gubernabat, eamque tamprimū ad fidem misit et blanditiis convertelat. Pertz. SS. IX. 432.

²⁾ Rex erat et praedicator dupla dans stipendia, unde corpore perceptor gauderet et anima. Nam misit, precibus, donis terret, malect, incitat pravos mites vanos bonis Christus quos deificat. Font. I. 92.

³⁾ Si quis observatione christianitatis neglecta, et in negligentiae stoliditate elatus quid in eam commiserit, iuxta qualitatem offensionis ab episcopo per disciplinas canonum judicetur — etiam usque septies. Tandem si resistens et abneus invenitur, regali iudicio, scilicet defensori christianitatis tradatur. I. 23. Font. I. 118. 1.

Láttuk, hogy itt szó szerinti értelmezéssel nem nyerünk kielégítő eredményt; ajánljuk tehát az oknyomozó kutatónak, tegyen velünk együtt kísérletet a homályosan fogalmazott szöveg jelképes kifejezéssel lehető felderítésére. Erre utasít minket a vallásos érzelmű jegyző is, bibliai szójárásával; hogy t. i. a szent király az *élet igéit* hirdette, s hogy Urkun *örökké él* Krisztussal.

Jól tudjuk, hogy Akadémiánk alapszabályai kizárják a theologiai vitatkozásokat e helyről; de itt most ethnografiai feladatról van szó — azon emberi működést befolyásoló eszmék ismeretéről, melyek valamely nép vagy egyes személy gondolatmenetét és cselekvését szabályozzák. Ezen eszmék ismeretét nem nélkülözheti a historikus, ha értelmesen akarja közölni az utókorral a hajdankorból ránk maradt nagybecsű adatokat. Fel kell itt újítanunk emlékezetünkben a bibliai fogalmakat életéről és halálról a hébereknél és a keresztényeknél.

Úgy a héberek mint a keresztények élesen elkülönítik emberben a testet a lélektől. Ezt azért bocsátjuk előre, mert vannak vallást mellőző tudósok, kik az embert mindenestül egyetlen és osztatlan személynek tekintik. Ezek élőnek nevezik az embert, míg a benne önként működő szervezet a táplálást eszközli, s a kültermészeti erők romboló hatásait képes ellen-súlyozni. Holtnak nevezik pedig az embert, midőn belszervezete végkép beszüntette működését. A tapasztalati tudomány tehát embernél csak egy életet és egy halált ismer.

Az említett két vallásfelekezet a személyt ama két alkatrészének két külön életet és halált tulajdonít. Úgy, hogy a test még eleven, midőn a lélek már halott, és viszont halott a test, midőn a lélek még él.

A halál azonban bibliai értelemben nem egyenlő arányban éri a kettős személyt. Míg a testnek csak egy halála van — a feloszlás; addig a léleknek két halála van. Az első halál az, mely épen hagyja a még hosszú ideig eleven testet; számtalanszor ismétlődhetik, s abból a lélek mindannyiszor feltámadhat. A második halál az, melybe akkor juthat a lélek, midőn testétől megválk, s melyből nem éledhet fel többé soha; — még a feltámadáskor sem.: »Venturus est iudicare vivos et mortuos. *Symbolum.*

Ezen kettős halál ellenében a léleknek csak egyetlen *élete* van, melynek alapfeltétele a szoros és folytonos együttlét Istennel. Ezen összeköttetés az ember szabad akarata által létesül, midőn a változékony akarat csatlakozik az örök akarat-hoz s teljesíti annak nyilatkozatait, melyeket mi parancsoknak nevezünk.

Mihelyt ezen összeköttetés meglazul, csökken az eszmélő ember *élete* is, melyet nem elektrikus és magnetikus erők tartanak fenn ismeretlen célra, hanem Isten, ki a személyt önmaga számára teremtette. Rögtön megszűnik pedig a lélek *élete*, mielőtt akarata az Istenétől elszakadt, s az életföltételül kitűzött törvény megszegett. Ekkor a magára maradt lélek azonnal halott.

Az elmélet és szemlélődés ily magaslatára egyiptomi, indus, görög vagy más pogány bölcsélet nem volt képes emelkedni. Csak a héber törvényhozás ismerte a rejtélyt s fogadtatta el a nép minden osztályával.

Megírta Mózes tisztán és érthetőleg a lelki élet és halál ezen föltételeit a Thórában: »Bizonyosságul hívom a mennyet és földet, hogy életet adtam az életet és halált. Válaszad tehát az életet, hogy élhess te is és magzatid is. És szeressed a te Uradat Istenedet és *engedelmes* légy szavának és ragaszkodjál hozzá, mert ő a te életed«. Deut. 30, 19—20.

Az eleven testben lakó lélek halálát jelzi az Ádám apánknak adott tilalom szánkeciója is: »A mely napon eszel arról (a fáról), halállal halsz meg«. Gen. 2, 17. Midőn Ádám evett, csak a lelki halál állott be rögtön *azon napon*. Mert teste még azután 930 esztendőig élt a földön. Ez az első halál.

A lélek második halálát a Targumok ismertetik. Mózes áldást mond halála előtt Izráel nemzetségeire. Az első áldást: »Éljen Ruben és meg ne haljon«. (Deut. 33, 6.) így értelmezi Onkelosz: »Éljen Ruben az örök életben és ne haljon meg második halállal«. Vele tart az *örök élet* kivételével a Jeruzsálemi Targum is, mely így magyarázza a szöveget: »Éljen Ruben e világi életben (in hoc seculo) és ne haljon meg második halállal, mellyel az istentelenek halnak el a jövő életben« (in seculo futuro). Jonathán ben Uziel is Izaiás próféta ezen mondatára: »Nem bocsátatják meg nektek e gonoszság, míg

még nem haltok» (22, 14.), megjegyzi: »Nem bocsáttatik meg — egész a második halálig».

Valószínű, hogy a héberektől kölcsönözte a római költő Lucretius is a *holt-élet* fogalmát, midőn így versel: Kétkedél és boszankodol, hogy halnod kell, Te; a kinek élete már most halott. »Tu vero dubitabis et indignaberis obire, mortua quoi vita est prope jam vivo atque videntis». De rer. nat. III. 1058—9.

A keresztény felfogás túlhaladja e tekintetben az ó-szövetségben foglalt erkölcsi feltételeket és az engedetlenség okozta halálon kívül még háromféle lelki halottat különböztet meg.

Első halálnem a hitetlenség. Ezen halál azokat sújtja, kik nem tudják, vagy nem akarják elhinni, hogy Jézus Isten fia. Bizonyítják ezt a következő új-szövetségi szövegek. Jézus mondja: »Most van itt az idő, midőn a *holtak* hallják Isten fia szavát, és a kik azt hallják, élnek». »A ki hiszen ébenem, ha halott volna is, élni fog, s az a ki él és hiszen benem, az meg nem hal örökké». Ján. 5, 25 és 11, 25—6.

Máténál is, midőn a tanítványokhoz esatlakozásra felszólított ifjú ember halasztást kér, hogy eltemethesse apját, ki még nem hallotta volt Jézus tanítását, így szól neki Jézus: »Kövess engem és hagyjad, hogy a *holtak* temessék el halottjaikat». (8, 22.) A hitetlenségi halálra vonatkoznak ezek is: »Ki Isten fiát önmagában bírja, annak van élete; ki Isten fiát nélkülözi, annak nincs élete». I. Ján. 5, 12.

Második halál a felebaráti szeretet hiánya, vagy általában a szeretet hiánya: »Mi tudjuk, hogy átvitettünk a *halálból* az életre, mert szeretjük atyánkfiait. Halálban marad, a ki nem szeret». (Qui non diligit, manet in morte. I. Ján. 3, 15.)

A harmadik halált sz. Pál a tökély magas fokára jutott azon személyekről állítja, kik szakítva a világ mulékony viszonyaival, Istennel egyesültek és Krisztussal élnek: »Az odafön valókról gondoskodjatok, ne a földiekről; mert *meghaltatok*, és a ti életetek el van rejtve Krisztussal az Istenben». (Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo». Kol. III. 2—3.)

Az élet és halál ezen új-szövetségi fogalmait fejezi ki a királyi jegyző, midőn a prédikáló István király szavait *Élet ípté-*

nek nevezi. Péter apostol mondatát utánozza Jézushoz: »Uram, kibez menjünk? örök élet igéi vannak nálad». (Verba vitae aeternae habes. Ján. 6, 69.)

Keresztény felfogás tehát, a *hitetlen* főúri házaspár *évec temelése*. A zsoltaórostól vette a klérrikális érziiletű jegyző ezen frázist; kinél a lélekben halott ember *sírban fekvőnek* nevezetik. »Uram, kivezeted a *sírból* lelkemet». (Eduxisti ab inferno animam meam, 29, zs. 4.) Végre: meglepően egyeznek a jegyző és a zsoltaóros élóhalottra vonatkozó kifejezései: »Jójjön a *halál* rájok, és *évec* szálljanak alá a *sírba*». (Veniat mors super illos et descendant in infernum viventes, 54, zs. 16.)³⁾ Ezen frázis tetszett a jegyzőnek, midőn azt akarta kifejezni, hogy Thonuzoba és neje pogányságban (mint élóhalottak) végezték földi pályájokat és temették el a testi halál után.

Z á r a d é k.

Örvendetes jelenségnek tekintjük ugyan újabb történetíróink szorgalmát a felszaporodott kútfői gyűjtemények tanulmányozásában; de helytelenítjük is egyúttal azon módszert, mely megkülönböztetés nélkül sorolja fel a történeti adatokat, mintha azok igaz voltát soha senki kétségbe nem vonta s tüzetesebb vizsgálat tárgyává nem tette volna. Az sem helyesímelhető, hogy idegen vizsgálódások sikerült eredményét sajátjuk gyanánt állítják közszemlére tudósaink minden megjegyzés nélkül.

A tudomány mai színvonalán álló historikusnak ki kellene jelölnie: 1. Hazai történetünk azon kifogástalan adatait, melyeket senki kétségbe még eddig nem vont. 2. Azon kétes hiteli adatokat, melyeket a kritika behatóbb vizsgálattal tett teljes hiteliükké. 3. Azon adatokat, melyek hitellessége még kérdés alatt van. Ezen utóbbiak tisztázásánál használhatnák azután fel a magyar történet tanárai széles tudományuk összes kincseit olvasóik és a tanuló ifjuság szellemi gyarapodására.

³⁾ Hirtelen és véletlen halált jelöl ezen kifejezés a Páldabeszédék könyvében is: »Nyeljük el őt mint a *sír, évecen* és egészen». (Deglutiamus eum sicut infernus viventem et integrum. I. 12.) Azaz: Oly gyorsan végezzünk vele, hogy észre se vegye, hogy meghalt.

Ily rendszerű eljárás mellett, gyarapodnának magok a szerzők is; mert latin közmondás szerint: »docendo discimus».

Végre: valamint a jó pap holtig tanul, úgy a tudomány szolgálatában álló tudósnak sem kellene idegenkednie a vélemény-változástól. Ez már a tanulás fogalmában rejlik; haladás és nézetváltozás együtt jár. Mi értelme lehet a tanulásnak, vagy sikere a tanításnak, ha kizárjuk a tudatlanságból keletkezett balvélemények változtatását? Szinte komikus jelenet, midőn a folyton újabb ismeretekkel gazdagult historikus álszégyenből görcsösen ragaszkodik kezdőkori ingatag nézetei fenntartásához.

A tudomány önzetlen művelője készséggel megezáfolja önmagát is, mihelyt belátja, hogy csalódott. Ezen belátás képződéséhez azonban idő kell; azért nem is követelünk mi vélemény-változtatást kartársainktól, mielőtt ők a kritikai megjegyzések maradandó értékéről meg nem győződtek. Időhöz van kötve tudományos haladásunk; attól várjuk, hogy eltörölje a vélemények ábrándjais, s megerősítse az igazságot.